

Democratische rechtsorde

Herman Tjeenk Willink

Aantekeningen Paul Bingen - september 2025

Democratische rechtsorde: de set aan spelregels hoe de overheid met de burgers om gaat en hoe wij met elkaar omgaan. Is gebaseerd op fundamentele waarden die ook het algemeen belang dienen, zoals mensenrechten, goede trouw, tolerantie, vertrouwen en gematigdheid.

Wordt bewaakt, gecultiveerd en in evenwicht gehouden door het samenspel van ambten, dus ambtenaren en wijzelf.

De rechtsorde is daarmee dus ook normatief (niet alleen output als een bedrijf)

Zijn we een beetje vergeten: het samenspel was georganiseerd met de maatschappelijke zuilen, maar bij die ontzuiling (wat op zicht prima was, de zuilen verstikten ook) zijn we dat erfgoed kwijt geraakt en we hebben nog niks daarvoor in de plaats gemaakt. Daarmee werd politieke functie vertaald naar alleen bestuur, naar alleen regelen. Dit werd verergerd door de nadruk op economische groei. Dat was in de jaren 80 nodig maar nu is het een automatisme geworden en wordt de overheid gezien als een kostenpost die ten tijde van tegenslag de broekriem aanhaalt in plaats van helpt. Ook de val van de muur hielp niet omdat die (zero-sum) gezien werd als een overwinning van het kapitalisme, waarmee alles goed komt. 'Dit is niet onze rechtsorde', een roep van toen moet worden uitgelegd als een roep om méér overheidsbemoeienis.

Uitholling is daarmee een feit. Voorbeeld 1: in de tijden dat het economisch goed gaat zijn we blij maar als ongelijkheid groter wordt, in geld, kansgelijkheid en zelfs levensverwachting worden we daar niet boos van. Terwijl het wel een schande is. Dan blijft actie vanuit de overheid voor notabene sociale grondrechten (werkgelegenheid, spreiding van welvaart, bestaanszekerheid, volksgezondheid, woongelegenheid, onderwijs, cultureel welzijn) teveel uit.

Voorbeeld 2: wanneer professionals (politiemensen, artsen, rechters) op de werkvloer niet erkend of vertrouwd worden, wanneer de uitvoering geen professionele feedback kan geven. **Voorbeeld**

3: wanneer de toegang tot het recht bemoeilijkt wordt, doorbreekt dit de trias politica. **Voorbeeld**

4: wanneer het publieke debat niet meer gevoerd wordt omdat het regeringsakkoord (op zich prima voor stabiliteit) alles al bepaald heeft, loopt het publiek achter op de feiten, waardoor je ál je beslissingen moet nemen, het publiek het niet begrijpt en de legitimiteit van het besluit onder druk komt.

3 Grote oorzaken van uitholling. 1. Overheid ten dienste van bedrijven en te weinig aan burgers. Bijvoorbeeld geen heffing Co2 maar financiële incentive als bedrijf het aan de normen voldoet. In de jaren 80 dacht men: economische groei leidt tot democratische rechtsorde. Maar het is precies andersom: democratische rechtsorde leidt tot economische groei. **2. Overheid is één bedrijf.** De overheid is geen bedrijf en de overheid is geen eenheid. Deze weg loopt dood. De eenheid zit wel in de gezamenlijke waarden en normen, in de legitimiteit, rechtszekerheid en rechtsgelijkheid. Vergelijk de efficiency en effectiviteit van een Nederlandse met niet-legitieme overheid maar, De efficiency en effectiviteit zullen best vergelijkbaar zijn. **3. De vermenging van publieke en private verantwoordelijkheid.** Hierdoor is zowel economisch bedrijfsmatige als politieke ordening. Afhankelijkheid van private instellingen en consultancy ontstaat en een gigantisch bureaucratische controle ontstaat om de private dienstverlening te controleren terwijl je zelf te ver van de werkelijkheid staat om er kennis van te hebben. Ook is hiermee de verbinding naar de maatschappelijke democratie doorbroken,

Maatschappelijke democratie: burgerschap. Was er het eerst! Ieder individu moet de democratische rechtsorde dragen. Was de eerste basistraditie: burgers die samen op het maatschappelijk veld de democratie en het algemeen belang vormgeven. Is nu veranderd in burgerparticipatie, je mag meebeslissen bij een besluit van de overheid, onder leiding van een gespreksconsult die weinig van democratie weet.

Burgerschap is een ambt. Je geeft uitvoering aan het algemeen belang. De overheid heeft de wijsheid niet in pacht. We zijn niet gewend aan individueel burgerschap omdat het bij ons altijd vanuit maatschappelijke organisaties vorm kreeg (zuilen). De Fransen doen dat beter.

Basiswaarden van de democratische rechtsorde

- Vertrouwen geven = Vertrouwen krijgen
- Gematigdheid
- Rechtszekerheid, goede trouw, tolerantie
- aandacht voor klassieke en sociale grondrechten
- Samenspraak en Tegenspraak
- Subsidiariteit en soevereiniteit in de eigen context, maatschappelijke democratie naast vertegenwoordigde democratie (evenwicht en tegenwicht, macht en tegenmacht)
- Wat in het algemeen belang is wordt niet alleen door de overheid bepaald maar ook in het samenspel tussen de burgers zelf
- Betonrot is het niet onderhouden van de verbindingen
- Bewustzijn van de maatschappelijke spelregels
- Democratie en recht zijn niet los verkrijgbaar: democratie: ruimte voor verscheidenheid, recht: structuur voor zekerheid.

Media

Moet ook haar professionele rol goed spelen: publieke debat in beeld en feiten, uitleggen, aangeven wat de waarden zijn, en eigen mening geven.

Do's

- Wakkere en assertieve uitvoeringsprofessionals, dus op basis van professionaliteit
- Vaker denken: is dit zoals we het hadden bedoeld
- Meer vanuit het probleem en de probleemhouder denken (ipv de oplossing). Ideeën ophalen en kennis ophalen hoe iets uitpakt
- Meer maatschappelijk debat zodat alle meningen en aspecten zichtbaar worden en je kunt zien hoe op basis van dit alles een werkbaar compromis wordt gemaakt. Voedsel geven aan maatschappelijk debat.
- Voorbeeld als politicus voorbeeld geven op problemen, visie, standpunt, feiten ipv polarisatie, grote oplossingen, op de persoon spelen
- Wetgeven is ook recht geven (niet alleen beleidsinstrument)
- Meer aandacht voor sociale grondrechten

Don'ts

- Je als bedrijf gedragen: dan gaan burgers zich als consumenten gedragen
- Alleen aan welvaart werken
- Ministers persoonlijk verantwoordelijk houden, ipv risicoaansprakelijkheid (een minister kan niet alles weten en alles fixen)
- Eisen dat je alle risico's moeten worden uitgesloten

Politiek en het Politieke

Herman Tjeenk Willink maakt in zijn essays en boeken een belangrijk onderscheid tussen “politiek” en “het politieke”. Dat onderscheid helpt hem te laten zien waarom de democratische rechtsorde niet gereduceerd kan worden tot de dagelijkse partijpolitiek.

Politiek

Met politiek bedoelt Tjeenk Willink de dagelijkse praktijk van bestuur, beleid en partijpolitiek:

- het spel van verkiezingen, meerderheden en coalities,
- de strijd om macht en posities,
- het pragmatisch onderhandelen over compromissen,
- het “doen draaien” van de overheid.

Kortom: politiek is het concrete, vaak kortetermijnmatige handelen van politici en bestuurders binnen de bestaande instituties.

Het politieke

Met het politieke bedoelt hij iets fundamenteelers:

- de voorwaarden en kaders waarbinnen politiek kan plaatsvinden,
- de machts- en tegenmachtsverhoudingen in de samenleving,
- de voortdurende vraag “wie beslist, op basis van welke waarden, en met welk mandaat?”,
- de pluriformiteit en conflicten die inherent zijn aan een democratische rechtsstaat.

Waar politiek gaat over de praktijk van besturen, gaat het politieke over de grondslagen van democratie en legitimiteit.

Waarom dit onderscheid?

Tjeenk Willink benadrukt dat het gevaarlijk is als men “het politieke” vergeet en politiek alleen nog ziet als een managementtaak: efficiënt beleid maken en uitvoeren. Dan raken fundamentele vragen naar macht, representatie, waarden en de rechtsstatelijke context ondergesneeuwd. Het politieke herinnert ons eraan dat democratie niet alleen gaat om “resultaten boeken”, maar om het in stand houden van een rechtsstaat waarin burgers zich herkennen en meedoen.

Samengevat:

- Politiek = het doen (dagelijks bestuur, beleid, spel van partijen).
- Het politieke = de basisvragen (macht, legitimiteit, waarden, pluriformiteit).

Burgerinitiatieven

Er zijn ontelbare burgerinitiatieven in Nederland.

Hier is een overzicht van enkele van de belangrijkste en bekendste burgerinitiatieven in Nederland, inclusief zowel informele lokale projecten als formele initiatieven met politieke impact.

1. Burgernet

Een platform waarbij burgers samenwerken met politie en gemeenten. Bij incidenten zoals vermissing of verdenking ontvangt je een oproep om alert te zijn in je omgeving. Burgernet vergroot de veiligheid lokaal en is wijd verspreid in Nederland.

2. Ons Geld

Een burgerinitiatief dat pleit voor hervorming van het geldsysteem. In 2015 verzamelde het initiatief ruim 113.000 handtekeningen, wat leidde tot een formele behandeling in de Tweede Kamer en een uitgebreid WRR-onderzoek.

3. Unity (peer-education project)

Opgestart in 1996 door Jellinek in Amsterdam, richt dit project zich op voorlichting over middelengebruik in de uitgaansscene. Inmiddels het grootste bestaande peer-education-initiatief in Nederland.

4. Voedselbanken

Hoewel vaak gezien als sociaal vangnet, zijn voedselbanken in Nederland ontstaan als burgerinitiatief in Rotterdam (2002) en inmiddels uitgegroeid tot een landelijk netwerk met honderden locaties en tienduizenden gebruikers.

5. Nederland Zorgt Voor Elkaar (NLZVE), LSA bewoners, Kracht in NL

Netwerken en platforms die burgerinitiatieven ondersteunen, vooral op het gebied van zorg, buurtontwikkeling en zelforganisatie. Ze bieden inspiratie, ervaringen en een helpdesk om initiatieven te versterken.

6. De Duurzame 100 (zoals FIXbrigade, Meergroen, Schone Rivieren...)

Een jaarlijks overzicht in de media van “burgerinitiatieven van onderop” gericht op duurzaamheid —bijvoorbeeld energiezuinig wonen (FIXbrigade), boomplantacties (Meergroen) en data over zwerfafval (Schone Rivieren).

7. Dutch Vegetarian Society (Vegetariërsbond)

Sinds 1894 actief voor vegetarisme en veganisme, inclusief het verstrekken van informatie, certificering (V-label) en streven naar een halvering van vleesconsumptie in Nederland tegen 2040.

8. DOEN Foundation

Hoewel professioneel georganiseerd, ondersteunt deze stichting burgerinitiatieven op het vlak van sociale innovatie, duurzaamheid en cultuur. De financiering komt grotendeels uit loterijen zoals de Postcode Loterij.

9. Science Shops

Een model sinds de jaren '70, waarbij universiteiten samenwerken met burgergroepen om onderzoeksvragen van burgers te beantwoorden. Dit versterkt de verbinding tussen wetenschap en maatschappij.

10. Nationaal burgerinitiatief (Tweede Kamer)

Een instrument waarmee burgers nationaal wetgeving kunnen voorstellen aan de Tweede Kamer, mits zij minstens 40.000 handtekeningen verzamelen én het onderwerp in de afgelopen twee jaar niet is behandeld. Initiatieven komen via de monitor van de Kamer zichtbaarder in beeld.

11. openPetition

Een onafhankelijk platform waarmee Nederlanders petitie kunnen starten, ondertekenen en verspreiden. Ze richten zich op digitale toegankelijkheid en politieke transparantie.